

Nordjyske fibler fra per. IIIa af førromersk jernalder

- et bidrag til diskussionen vedrørende kulturforbindelserne i yngre førromersk jernalder.

Af Jens-Henrik Bech

Siden fremkomsten af de rige førromerske per. III-gravfund fra Kraghede i Vendsyssel har Nordjyllands nære tilknytning til Polen med mellemrum været fremhævet i den arkæologiske litteratur.

I 1941 understregede C. A. Moberg således »Kraghede-gruppens« nære forbindelse med dette område og skrev blandt andet: »Hier darf man von etwas mehr als Beeinflussung reden« (Moberg 1941 p. 206), hvorved forfatteren antydede, hvad J. Brøndsted i både første og anden udgave af *Danmarks Oldtid* forsigtigt nævnte, nemlig muligheden af en indvandring fra Polen til Vendsyssel (Brøndsted, 1940 p. 100, Brøndsted 1961 p. 115).

O. Klindt-Jensen påpegede dog i 1949, at hele det danske førromerske fundstof var præget af kontinuitet, og de nye træk, der blandt andet kunne iagttages i keramikken fra Kraghedegravene, blev derfor ikke forklaret som resultatet af et nyt befolkningselement, men dels som keltiske påvirkninger og dels som resultatet af en kulturforbindelse mellem Oder-Weichsel området og Vendsyssel (Klindt-Jensen 1949 p. 71 f).

Sidst har E. Jørgensen i 1968 på baggrund af en gennemgang af en række jyske våbengrave fra per. III af førromersk jernalder understreget de nordjyske funds tilhørsforhold til »østgermansk« område (Jørgensen 1968 p. 80).

Våbengrave og nye træk i keramikken er således nogle af de elementer, der er blevet taget til indtægt for Nordjyllands nære tilknytning til det østlige kontinentale område. Derimod er en så vigtig genstandsgruppe

som fiblerne aldrig i sin helhed blevet inddraget i vurderingen af teorierne om Nordjyllands tilhørsforhold til polsk yngre førromersk jernalder. I det følgende skal der derfor gives en oversigt over de nordjyske fibler fra per. IIIa for på denne baggrund at undersøge i hvor høj grad fremmede indflydelser kan iagttages i denne genstandsgruppe (1).

Det må imidlertid først være på sin plads at diskutere hvilke fibeltyper, der kan dateres til per. IIIa (2).

Kronologi

Der synes at være bred enighed om at placere sydjyske hannoveranske fibler, svajede senlatène-fibler samt visse lokale, jyske og fynske videreudviklinger af Kostrzewski's variant K-fibler i per. IIIb (Jørgensen 1968 p. 70 f, Becker 1957 p. 56 f). Regulære K-fibler må derimod være ældre og knyttet til per. IIIa (cf. note 1), således at grænsen mellem per. IIIa og IIIb svarer til grænsen mellem R. Hachmann's afsnit B og C af dansk yngre førromersk jernalder (Hachmann 1961 p. 183 Abb. 58).

Der er derimod langt større usikkerhed angående afgrænsningen imod per. II. Dette gælder ikke blot for Danmark og det øvrige Syd-Skandinavien, men også for det egentlige Jastorf-område i Nordtyskland, hvor grænsen mellem Ripdorf- og Seedorf-faserne er flydende (Becker 1961 p. 264 f, Moberg 1954 p. 19 f, Nylén 1952 p. 221).

Ved Montelius' tredeling af Nordens førromerske

jernalder i 1896 blev per. II opstillet som kronologisk modstykke til Tischlers mellemlatène-periode, og fibler af mellemlatène-konstruktion, herunder visse kuglefibler, blev derfor henregnet til per. II (Montelius 1896 p. 173 f, Moberg 1950 p. 83).

Det er imidlertid senere blevet klart, at talrige fibler af mellemlatène-skema har været i brug samtidig med fibler af den typologisk yngre senlatène-konstruktion. Da begyndelsen af per. III af Montelius blev fastlagt ved den første opkomst af senlatène-fibler (Montelius 1896 p. 181), bør fibler af mellemlatène-skema derfor kun dateres til per. II, hvis de i fund-sammenhænge er konstateret som værende klart ældre end de første senlatène-fibler.

I 1941 forsøgte C. A. Moberg på baggrund af det bornholmske materiale fra gravpladserne Mandhøj og Kanegård at udskille en række kuglefibler som repræsentanter for per. II, medens trekantede senlatène-fibler af Kostrzewski's variant K blev tilskrevet per. III (Moberg 1941 p. 51 ff). Men som det fremgår af arbejder fra R. Hachmanns og C. J. Beckers side, sættes Mobergs bornholmske kuglefibler nu i en tidlig del af per. IIIa samtidig med de første fibler af senlatène-skema (Hachmann 1960 Taf. 1, Becker 1962 p. 329). At problemerne imidlertid ikke er helt afklarede fremgår af, at C. J. Becker lader muligheden stå åben for, at enkelte af de bornholmske fibler er ældre og derfor muligvis skal dateres til per. II (a.a. p. 329).

E. Albrechtsens forsøg på at opdele de fynske kuglefibler, således at nogle dateres til per. II og andre til per. IIIa (Albrechtsen 1954 p. 96 ff) virker ikke overbevisende, da dateringerne af fiblerne hviler på C. J. Beckers jyske keramik-kronologi, hvor netop overgangen per. II/IIIa ikke er tydelig (Becker 1961 p. 232, 255, 266).

Det må konkluderes, at med det nuværende danske materiale kan spørgsmålet om, hvorvidt de første

mellemlatène-fibler begynder at optræde i per. II, desværre ikke afgøres.

Med publiceringen af den hidtil største totalundersøgte gravplads indenfor det nordtyske jastorf-område, Schwissel-gravpladsen i Holsten (Behrends 1968), er der dog åbnet mulighed for at nå til en lidt nærmere forståelse af mellemlatène-fiblernes placering i forhold til dansk per. II og IIIa. På Schwissel ses det nemlig tydeligt, hvorledes fibler af mellemlatène-skema (med eller uden kugler på bøjlen) samt klare senlatène-former afløser den sene holstenske nål og karakteriserer gravpladsens yngste fase (Behrends 1968 Abb. 10:2 og 20). Holstenske nåle betragtes almindeligvis som karakteristiske for Jastorf c + Ripdorf (Schwantes 1911 p. 6 ff), der af C. J. Becker parallelliseres med dansk per. II (Becker 1961 p. 4). I Danmark kendes holstenske nåle specielt fra Jylland (Becker 1961 fig. 231), og på baggrund af Schwissel-gravpladsen er det nu sandsynliggjort, at de første fibler af mellemlatène-skema i Jylland er yngre end holstenske nåle og dermed ligger meget sent indenfor per. II eller i begyndelsen af per. IIIa. Det er endvidere vigtigt, at der på Schwissel ikke kan skelnes mellem ældre og yngre former blandt kuglefibler hverken udfra fundkombinationer eller horisontal stratigrafi. Dette medfører, at selv om mellemlatène-fibler kan være taget i anvendelse først, for senere at blive anvendt sideløbende med senlatène-formerne, så vil et sådant forløb ikke kunne bevises. Heraf følger da også, at hele Schwissel-gravpladsens yngste fase, blandt andet på grund af forekomsten af senlatène-fibler, parallelliseres med R. Hachmanns første fase af yngre førromersk jernalder i Nordtyskland (Behrends 1968 p. 122 og 126), der igen svarer til den ældste del af per. IIIa i Danmark (3).

På baggrund af de vanskeligheder, der i det rige holstenske materiale er ved bedømmelsen af den relative kronologiske placering af de tidligste mellem- og senlatène-fibler, er det naturligt, at dette spørgsmål

endnu ikke kan afgøres tilfredsstillende ved det langt dårligere kendte danske fundstof. Foreløbig må det konstateres, at hvis der virkelig er en tidsforskel mellem den første anvendelse af mellem- og senlatène-fibler i Danmark, da er den sandsynligvis så lille, at det med den nuværende »Stand der Forschung« vil være forsvarligt forsøgsmæssigt at datere samtlige fibelformer af mellemlatène-skema til per. III af førromersk jernalder. Dette medfører, at en række jyske, støbte broncefibler med kugler på bøjlen må være yngre end per. II, da de utvivlsomt er inspireret af de netop omtalte fibler af mellemlatène-skema med kugler på bøjlen. At de støbte broncefibler endvidere er ældre end begyndelsen af ældre romertid hersker der ingen tvivl om, hvorfor de således må dateres til per. III (4). Argumenterne for en nærmere datering indenfor denne periode er derimod mere usikre og bygger først og fremmest på et gravfund fra Hoptrup i Haderslev amt, hvor en støbt broncefibula med kugler på bøjlen og skiveformet fod blev fundet i kombination med en fibula, der kan parallelliseres med fund fra fase I b på den holstenske Hornbek-gravplads (Hachmann 1960 p. 173). Da der er bred enighed om at jævnføre denne fase med per. IIIa, er den støbte broncefibula fra Hoptrup klart placeret i denne periode, og hermed kan dateringen sandsynligvis overføres til de øvrige jyske broncefibler med skiveformet fod (cf. f.eks. fig. 8).

Fra specielt Østjylland foreligger der endvidere en række støbte broncefibler med kugler eller kamme på bøjlen, men uden den skiveformede fod som ved Hoptrup-fiblen (Becker 1957 p. 60 fig. 9, p. 63 fig. 12). En nærmere datering af disse fibler, hvortil beslægtede eksemplarer også foreligger fra Nordjylland (cf. p. 79), er endnu meget usikker, og C. J. Becker, der sidst har berørt disse fibler, har da heller ikke tidsfæstet dem nærmere indenfor per. III af førromersk jernalder (Becker 1957 p. 60 f). En hidtil upubliceret broncefibula fra Nordjylland kan imidlertid give et fingerpeg om deres datering. Det drejer sig om en

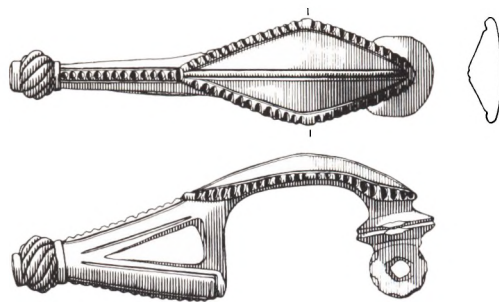

Fig. 1. Bronzefibula fra Bindslev sogn, Horns herred. Mål 1:1. Tegn.: Elsebet Morville.

velbevaret fibula, der i 1893 indkom til Vendsyssel Historiske Museum i Hjørring (fig. 1). Museets protokol giver desværre ingen oplysninger vedrørende findestedet, udover at fiblen er indført under Bindslev sogn i Horns herred. At domme efter dens usædvanligt gode bevaringstilstand kan det dreje sig om et mosefund, og det er derfor sandsynligt, at fiblen er fundet ved tørvegravning i nærheden af Bindslev, der ligger 15 kilometer nordøst for Hjørring.

Bindslev-fiblen er særpræget ved helt at mangle de sædvanlige kugler eller kamme på bøjlen. Set ovenfra er dens bøjle tydeligt opdelt i to sektioner med en spidsoval til let rhombeformet forreste del og et smalt fodparti, der afsluttes i en tværriflet knop. Den forreste del af bøjlen har flad underside, let hvælvet overside samt et trekantet tværsnit. Oversiden og undersiden på den trekantede fod er ligesom kanten på den spidsovale forreste del af bøjlen udsmykket med en tydelig rifling.

Sammenlignes Bindslev-fiblen med en af de netop omtalte østjyske fibler, som for eksempel stykket fra Drosselmose (fig. 2), ses ligheden tydeligt ved den

trekantede fod med kugleformet afslutning (5). Derimod er udformningen af den forreste del af bøjlen med dens let afrundede, rhombeformede kontur helt ukendt blandt danske broncefibler og minder mest om en gruppe førromerske, T-formede broncefibler fra Gotland (cf. fig. 3) (6). Tænkes Bindslev-fiblen forsynet med en lang, uægte spiral, får den set ovenfra et omrids, der minder meget om de gotlandske fiblers. Set fra siden fremtræder forskellen derimod tydeligt, idet Bindslev-fiblens fodudformning ikke kendes fra Gotland. Som støtte for spiralen forekommer der i det nordiske, førromerske broncefibelmateriale undertiden en let udvidelse af den forreste del af bøjlen, men dog sjældent i form af en regulær cirkelformet plade som ved Bindslev-fiblen. De nærmeste modstykker til denne udformning findes ved de jyske broncefibler fra Linderum Kjær og Smøllerup (Moberg 1941 pl. XVI:5, Faber 1969 p. 104 fig. 1). Ved de gotlandske, T-formede fibler er spiralstøtteplader ukendte.

Af det foregående fremgår det, at paralleller til Bindslev-fiblens enkelte elementer forekommer dels ved jyske og dels ved gotlandske fibler. (En fibula fra Ekehögen i Halland har endvidere et fodparti, der minder om Bindslev-fiblens - Faber 1969 p. 111 fig. 8). Ved kombinationen af disse forskellige træk får Bindslev-fiblen en speciel betydning for vurderingen af de danske og svenske fiblers indbyrdes tidsstilling. Gennem E. Nyléns behandling af de gotlandske fund fra yngre førromersk jernalder placeres de omtalte T-formede broncefibler, sammen med trekantede fibler af Kostrzewski's variant K, i fase B (Nylén 1955 p. 376), hvilket må svare til dansk per. IIIa (Becker 1961 p. 262 note 50). På grund af Bindslev-fiblens ligheder med de gotlandske fibler vil det være rimeligt at datere den til per. IIIa. Herigennem fås videre en antydning af Drosselmose-fiblens tidsstilling og dermed også en sandsynlig datering af de øvrige jyske broncefibler uden skiveformet fod, men med kugler eller kamme på bøjlen (7).

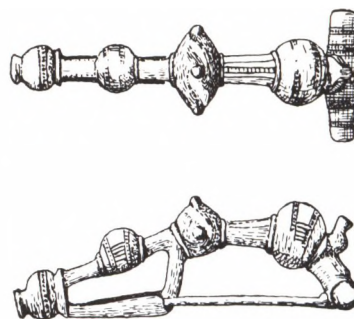

Fig. 2 Broncefibula fra Drosselmose, Hvilsted Sogn, Hads herred. Mål 1:2 (Efter Becker 1957 p. 63 fig. 12)

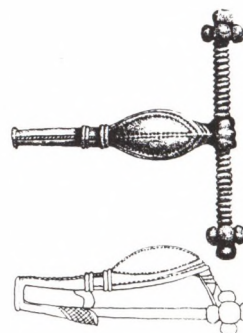

Fig. 3. Rekonstruktion af broncefibula fra Björkebo, Gotland. Mål: 1:2 (Efter Nylén 1955 p. 268 fig. 128).

Per IIIa synes at være en langvarig periode, der sandsynligvis vil kunne opdeles i en ældre og yngre del efter de hovedlinier som R. Hachmann skitse-mæssigt har angivet (Hachmann 1960 p. 183 Abb. 58, Becker 1962 p. 329). Men da denne inddeling endnu ikke er tilstrækkeligt understøttet af samlede fund fra Jylland, vil det være mest rimeligt indtil videre kun at anvende den rummelige periodebetegnelse IIIa i dette område.

Efter disse rent kronologiske overvejelser kan vi vende tilbage til artiklens udgangspunkt og se nærme-

re på de nordjyske fibler fra per. IIIa og spørgsmålet om, hvorvidt der her kan ses en speciel tilknytning til det østlige kontinentale område.

Nordjyske fibler fra per. IIIa og deres kontakter udadtil.

Fibelmaterialet fra Nordjylland består af 24 stykker, der kan opdeles i nedenstående 7 grupper; deres udbredelse fremgår af kortet fig. 4 (8).

I. Jern- og broncefibler af mellemlatène-skema Kostrzewski's varianter A-C (Kostrzewski 1919 p. 14 ff).

II. Broncefibler af mellemlatène-skema med kugler på bøjlen.

III. Støbte broncefibler med kugler eller kamme på bøjlen, men uden skiveformet fod.

IV. Støbte broncefibler med kugler eller kamme på bøjlen samt skiveformet fod.

V. Støbte broncefibler uden kugler eller kamme på bøjlen.

VI. T-formede jernfibler.

VII. Trekantede jern- og broncefibler af senlatène-skema. Kostrzewski's Variant K (Kostrzewski 1919 p. 35 f).

Gruppe I. Jern- og broncefibler af mellemlatène-skema. Kostrzewski's varianter A-C. (cf. fig. 5).

Fibler af Kostrzewski's varianter A-C har en vid udbredelse i Nordeuropa (Nylén 1955 p. 427). Mest fremtrædende er fiblerne dog i polske fund, hvor de i den ældste del af yngre førromersk jernalder er enerådende. (Hachmann 1960 p. 41 Abb. 12, p. 57 Abb. 18, p. 69 Abb. 24). Længere imod vest er derimod også andre fibelformer i brug samtidig med A-C varianterne, således at disse her ikke præger fundene så tydeligt (Becker 1962 p. 329). Bortset fra en række norske eksemplarer kendes der kun forholdsvis få fibler af

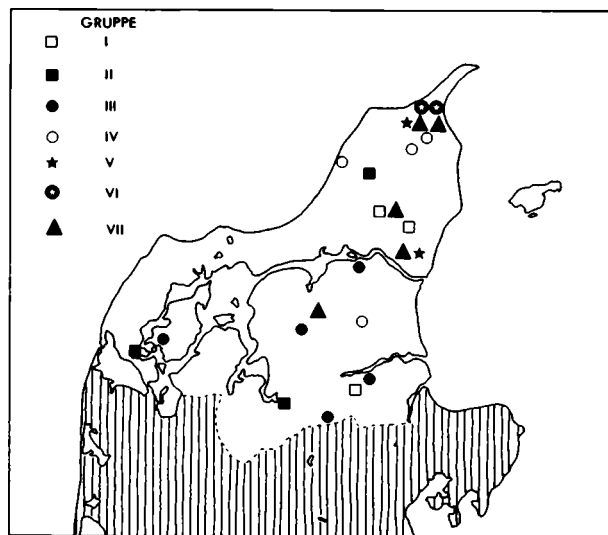

Fig. 4. Udbredelseskort over nordjyske fibler fra førromersk jernalder per. IIIa.

denne art i Skandinavien (Nylén 1955 p. 425). To af de tre nordjyske A-C fibler er af bronze, hvilket er et ukendt træk ved de polske fibler af denne form (Kostrzewski 1919 p. 16 ff). Det er i denne forbindelse vigtigt at konstatere, at bronze først senere anvendes i Polen ved fibler af Kostrzewski's varianter G og O (Kostrzewski 1919 p. 14 og 21).

Gruppe II. Broncefibler af mellemlatène-skema med kugler på bøjlen. (cf. fig. 6).

De tre kuglefibler af regulært mellemlatène-skema fra Nordjylland har kun haft hver to kugler på bøjlen. Fibler af denne art kendes i flere fund fra det øvrige Danmark samt den nordlige og mellemste del af Tyskland (Moberg 1954 p. 18). Derimod er kuglefibler

kun i ringe udstrækning fremkommet i Polen (Kostrzewski 1919 p. 14, Bohnsack 1938 p. 9). Når endvidere de nordjyske gruppe II-fibler er fremstillet helt af bronze fremgår manglen på tilknytning til de polske fibler tydeligt (Kostrzewski 1919 p. 25 note 5).

Gruppe III. Støbte broncefibler med kugler eller kamme på bøjlen, men uden skiveformet fod. (cf. fig. 7).

Denne gruppe rummer fibler med indbyrdes let afvigende træk, for eksempel hvad angår fodens udformning. Således er foden på fiblen fra Hvidbjerg Mose (fig. 7) ikke støbt sammen med den øvrige del af bøjlen, hvorved den adskiller sig væsentligt fra for

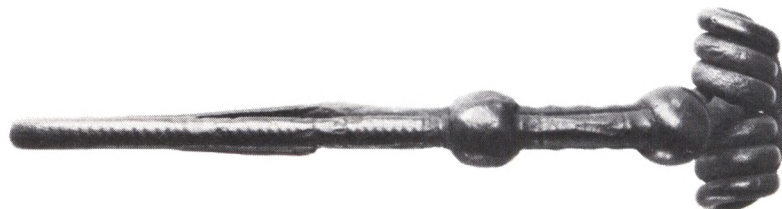

Fig. 5. Broncefibula fra Glenstrup Mose, Glenstrup sogn, Nørhald herred, mål 1:1, foto: forf.

Fig. 6. Broncefibula fra Dover by, Ydby sogn, Refs herred, mål 1:1, foto: Lennart Larsen.

Fig. 7. Broncefibula fra Hvidbjerg mose, Hvidbjerg sogn, Morsø Sønder herred, mål 1:1, foto: forf.

eksempel fiblen fra Kvorning (Becker 1957 p. 63 fig. 13), hvis kraftige fodparti leder over til fibleme med skiveformet fod, der er udskilt som gruppe IV. Fibler af gruppe III knytter sig endvidere nært til den tidligere omtalte østjyske fibelgruppe, og de må sammen med disse regnes for lokale danske frembringelser uden tydelige kontinentale forbindelser (Becker 1957 p. 61). I udsmykningen på visse af de danske støbte broncefibler ses dog træk, der kan føres tilbage til keltisk ornament-tradition, det gælder specielt den plastiske hvirveludsmykning, der for eksempel ses ved Drosselmose-fiblen fig. 2 (cf. også Klindt-Jensen 1953 p. 53).

Gruppe IV. Støbte broncefibler med kugler eller kamme på bøjlen samt skiveformet fod. (cf. fig. 8).

Fibler af denne gruppe kendes i 4 tilfælde fra Nordjylland; enkelte eksemplarer i midt- og syddjyland samt Slesvig må ligeledes regnes med hertil - blandt andet en af fibleme fra den tidligere omtalte Hoptrup-grav i Haderslev amt. Ligesom fibleme af gruppe III må gruppe IV anses for lokale produkter (Becker 1957 p. 34) uden direkte tilknytning til kontinentale fundgrupper.

Gruppe V. Støbte broncefibler uden kugler eller kamme på bøjlen. (cf. fig. 1 og 9).

Denne gruppe rummer kun to nordjyske fibler, nemlig den allerede omtalte Bindslev-fibula samt en fibula fra Sdr. Badsbjerg (fig. 9). Sidstnævnte, der i forrige århundrede blev fundet i en høj med flere urner på Sdr. Badsbjerg Mark, Ulsted sogn i Vendsyssel, knytter sig ved bøjleens udformning til en række bornholmske, T-formede jernfibler (Becker 1962 p. 320 Abb. 2:3 og 2:7) samt til en gruppe nord- og mellemtyske fibler med trinformat bøjle (cf. bl.a. Rangs-Borchling, 1963 Taf. 51). En nærtstående vestsvensk, T-formet fibula må også nævnes i denne forbindelse (Oxenstierna 1948 p. 75 Abb. 62). Fælles for disse fibler er fraværet af kugler eller kamme på

Fig. 8. Broncefibula fra Nr. Lyngby, Rubjerg sogn, Vennebjerg herred, mål 1:1, foto: forf.

Fig. 9. Broncefibula fra Sdr. Badsbjerg mark, Ulsted sogn, Kjær herred, mål 1:1, foto: ÅHM.

bøjlen, der er ganske enkel og almindeligvis smalner jævnt til imod den rammeformede fod. Set fra siden har bøjlen et nærmest rektangulært omrids. Allerede Kostrzewski beskrev i 1919 lignende fibler som typisk »vestgermanske« former, der kun sjældent forekommer øst for Oder-floden (Kostrzewski 1919 p. 33 f). At dømme efter de tyske fiblers stilling som ledeformer for første fase af yngre førromersk jernalder i hele Nordvest- og Mellemtyskland (Hachmann 1960 p. 100 og 163), bør Sdr. Badsbjerg-fiblen og de bornholmske eksemplarer sandsynligvis dateres til første halvdel af per. IIIa.

Gruppe VI. T-formede jernfibler (cf. fig. 10 og 11).

Til denne gruppe henregnes 2 gravfundne eksemplarer fra den store, senførromerske gravplads ved Vogn i Vendsyssel - Vogn fund 8 og fund 30. Da disse fibler ikke tidligere er beskrevet i litteraturen, og da de adskiller sig fra det øvrige kendte jyske fibelmateriale, vil de her blive behandlet lidt mere indgående.

Fiblen fra fund 8 (fig. 10) har en båndformet bøjle med rektangulært tværsnit; bøjlen, der er omamenteret med to langsgående furer, smalner jævnt til imod foden. Til trods for at fiblen er lettere beskadiget, er det tydeligt, at foden er fæstnet til bøjleens underside med en nitte med firkantet hoved. Den lange, uægte spiral er fastgjort til bøjlen ved en ombøjning af dennes yderste parti. Et røntgenbillede af spiralen viser tydeligt, hvorledes to riflede jernhylstre som spiralimitation er blevet skubbet over spiralens jernkærne på hver sin side af bøjlen. Spiralen har i hver ende været afsluttet med

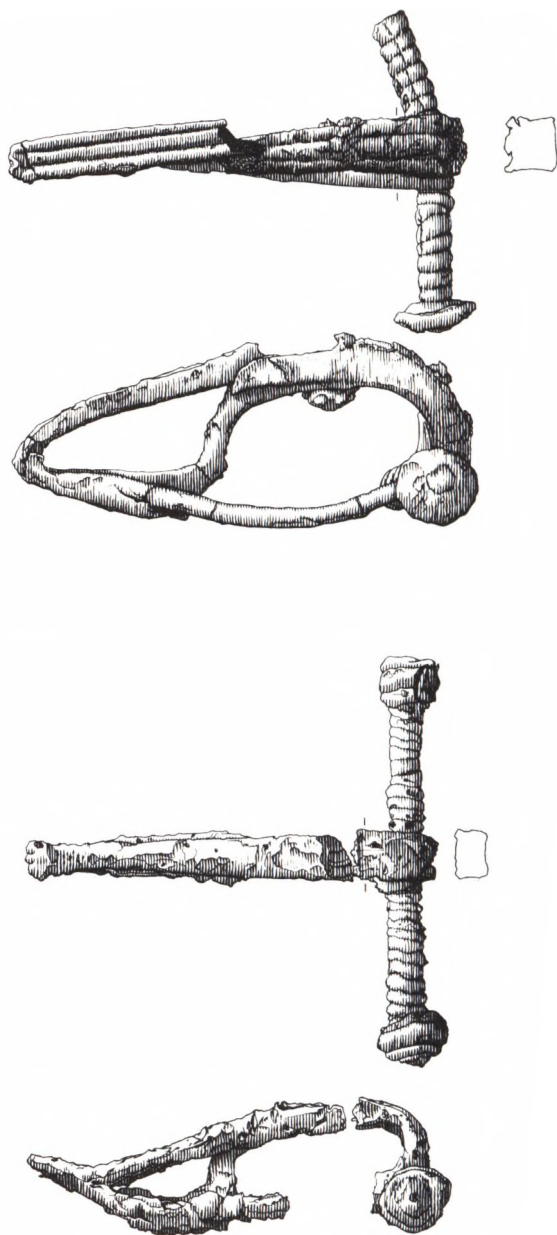

Fig. 10. Jernfibula fra Vogn (fund 8), Mosbjerg Sogn, Horns herred. Mål 1:1, Tegning: Elsebet Morville.

Fig. 11. Jernfibula fra Vogn (fund 30), Mosbjerg sogn, Horns Herred. Mål 1:1. Tegning: Elsebet Morville.

en linseformet jernknop dannet af to tynde jemskaller.

Fiblen fra fund 30 (fig. 11) er desværre mere beskadiget end den netop beskrevne fibula, men der er dog ingen tvivl om, at dens konstruktion er næsten den samme. Bøjlen er båndformet og smalner jævnt til imod foden, der er fæstnet til undersiden af bøjlen. Ligesom ved fiblen fra fund 8 er bøjleens forreste parti bøjet omkring den uægte spiral, der består af en jernkærne dækket af to riflede jernhylstre som imitation af spiralvindinger. Spiralen afsluttes i hver ende med en jernknop omamenteret med to omløbende furer.

Bortset fra visse ligheder med broncefiblen fra Sdr. Badsbjerg, der ligesom fiblerne fra Vogn mangler kugler eller kamme på bøjlen og sandsynligvis også har haft lang, uægte spiral, må det fastslås, at nøjagtige modstykker til de T-formede jernfibler ikke kendes indenfor det jyske og fynske materiale fra førromersk jernalder. Som de nærmeste danske paralleller her til kan fremhæves de bornholmske T-formede jernfibler, der allerede ovenfor blev omtalt i forbindelse med Sdr. Badsbjerg-fiblen. Set fra siden minder fiblen fra fund 8 endvidere meget om mellemlatène-fibler af Helms-hagener-type (Arne 1905 p. 241 fig. 19), der i Norden bortset fra et bornholmsk og to sjællandske eksemplarer specielt findes i det mellemste Sverige (Moberg 1941 p. 107). Selv om fiblen således ved forskellige træk minder om disse fibler af mellemlatèneskema, så adskiller den sig dog tydeligt herfra ved sin helt specielle konstruktion, hvor foden stik imod almindelig »mellemlatène-praksis« fæstnes til bøjleens underside med en nitte. Heraf fremgår tilknytningen til fibler af senlatène-skema, hvor foden også fæstnes til bøjleens underside, som det blandt andet er tilfældet ved fiblen fra Vogn fund 30 og de bornholmske, T-formede fibler. Med forbindelserne til de bornholmske fibler må fiblerne fra Vogn, ligesom Sdr. Badsbjerg-fiblen, efter alt at dømme dateres til per. IIIa, muligvis endog tidligt i denne periode (9).

Fig. 12. Jernfibula fra Vogn (fund 21), Mosbjerg sogn, Horns herred, mål 1:1, foto: forf.

Gruppe VII. Trekantede jern- og broncefibler af senlatène-skema. Kostrzewski's variant K. (fig. 12).

Fra Nordjylland foreligger 5 fibler af denne type. Lignende fibler kendes på dansk område specielt fra Bornholm, hvor de dog almindeligvis er lidt større end de nordjyske. C. A. Moberg fremhævede i 1941, at K-fibler havde en karakteristisk østlig udbredelse i det nordeuropæiske område og betragtede dem sammen med eenæggede sværd som ledeformer for østlig indflydelse i Skandinavien (Moberg 1941 p. 116 f). Siden Mobergs arbejde er det specielt efter nyere undersøgelser i Nordvesttyskland blevet klart, at K-fiblerne har en overordentlig stor udbredelse i hele det nordlige Mellemeuropa (Hachmann 1960 passim). På denne baggrund bør man derfor ikke længere betragte de skandinaviske eksemplarer af denne type som ledeformer for østlige impulser.

Resumé og konklusion

Denne korte gennemgang af de nordjyske fibler fra per. IIIa tog sit udgangspunkt i spørgsmålet om, hvorvidt der i denne genstandsgruppe kunne ses tilknytning til Polen - den ældre forsknings »østgermanske« område. Hvad angår fiblerne af Kostrzewski's varianter A-C og K (gruppe I og VII) har de en så stor udbredelse, at der

intet sikkert kan baseres herpå. Kuglefiblerne af mellemlatène-skema (gruppe II) og de støbte broncefibler med kugler eller kamme på bøjlen (gruppe III og IV) fra Nordjylland viser, at dette område først og fremmest er knyttet til det øvrige Jylland. De fibler der adskiller sig fra det midt- og sydjyske fundstof (gruppe V og VI), og dermed synes at vise fremmede indflydelser, har ligheder med nord- og mellemtyiske fibler med trinformat bøjle; herudover kan de bedst parallelliseres med fund fra de vestsvenske landskaber samt Gotland og Bornholm.

Det må derfor konkluderes, at fibelmaterialet ikke kan tages til indtægt for en specielt nær kontakt mellem polsk og nordjysk førromersk jernalder.

Afslutning

På baggrund af det foregående ville det være nærliggende at gennemgå og efterprøve argumenterne for de nordjyske kulturforbindelser med Polen, der specielt baseres på våbengravene og keramikken. En sådan undersøgelse er imidlertid ikke mulig indenfor rammerne af denne artikel, og der skal derfor blot anføres et par enkelte betragtninger.

På Øland, Gotland og Bornholm begynder våbengrave med blandt andet eenæggede sværd at forekomme i en periode, der svarer til jysk per. IIIa, hvor lignende grav- og våbenformer også ses i Nordjylland. Dette falder udmærket i tråd med fibelundersøgelsen, der viste, at nogle af de nordjyske fibler havde paralleller blandt fibleme fra Sverige og Bornholm. At Bornholm har haft kontakt med Oder-Weichsel området er allerede blevet påvist ud fra visse bæltehager (Bohnsack 1938 p. 105 f, Moberg 1941 p. 127 f), og våbengravene og de eenæggede sværd på Bornholm må derfor sandsynligvis skyldes indflydelser fra dette område. Spørgsmålet er, om våbengravene og sværden i Nordjylland ligeledes kan tages til indtægt for

direkte forbindelser til Polen. Dette spørgsmål kan ikke umiddelbart besvares, da opkomsten af de nordjyske våbengrave med eenæggede sværd ligesåvel kan være forårsaget af kontakter med for eksempel Bornholm, hvorved forbindelserne til Polen bliver af en langt mere indirekte karakter, end der normalt regnes med. Denne forklaring vil dog først være sandsynliggjort, hvis teorien om direkte Oder-Weichsel indflydelse i den nordjyske keramik samtidig modbevises. Selvom lighederne mellem polsk og nordjysk keramik faktisk er mindre end hidtil antaget (10), kan først en nærmere undersøgelse af keramikken i de to områder afgøre, om de hævdede teorier på dette område bør opgives.

Det skal til sidst understreges, at grundlaget for bedømmelsen af fremmede indflydelser i Nordjylland ikke er tilstrækkeligt sikkert, da fundstoffet fra per. I og II af førromersk jernalder endnu ikke har været genstand for en samlet behandling. Først når den lokale tradition er fuldt belyst, kan man for alvor søge at adskille de træk i kulturen, der er hjemligt udviklede, fra hvad der er optaget udefra. (11).

NOTER

1. At fibleme fra specielt per. IIIa er udvalgt skyldes først og fremmest, at de rige Kraghede-grave (A1 og 69), der har indtaget en vigtig plads i diskussionen om Nordjyllands forbindelser med Polen, begge må dateres til denne periode.

På baggrund af keramikudviklingen i Syd- og Midtjylland daterer C. J. Becker grav A1 og 69 til henholdsvis fremskreden per. IIIa og overgangen mellem IIIa og IIIb (Becker 1961 p. 261). Da der kun foreligger få fund i det jyske per. IIIa-materiale, der knytter keramik og fibler sammen, er det vanskeligt at bedømme de omtalte Kraghede-graves placering i forhold til de svenske, tyske og polske kronologsystemer, der først og fremmest hviler på metalgenstandenes udvikling. Vil man placere Kraghede-gravene i en større sammenhang, må det derfor foretrækkes at datere dem ud fra fibleme i de to grave.

Jerntiblen af mellemlatène-skema fra grav Al tilhører en af Kostrzewski's A-C varianter (Kostrzewski 1919 p. 14 f, Nylén 1955 p. 427, Klindt-Jensen 1949 p. 203). Dateringen af netop disse fibeltypen på kontinentet er ikke helt sikker (Nylén 1955 p. 428 f) men at dømme udfra R. Hachmanns undersøgelser forekommer de dog sjældent i sammenhænge, der tidsmæssigt svarer til per. IIIb. Det må derfor være rigtigst at datere fiblen fra Kraghede grav Al til per. IIIa, men om graven ligger tidligt eller sent i denne periode kan ikke afgøres udfra fiblen.

Fiblen fra Kraghede grav 69 tilhører Kostrzewski's variant K (Jørgensen 1968 p. 73). Igennem de seneste år er K-fiblens kronologiske placering blevet belyst gennem en række publikationer af førromerske gravfund (Nylén 1955 p. 429 ff, Becker 1962 p. 317 ff, Rangs-Borchling 1963 p. 18, cf. også Hachmann 1960 passim). Samtlige undersøgelser har resulteret i en fastlæggelse af K-fiblen i et forholdsvist tidligt milieu indenfor yngre førromersk jernalder (cf. i modsætning hertil Stenberger 1948 p. 193 ff). R. Hachmann lader således K-fiblen være ledeoldsag for anden fase af yngre førromersk jernalder i det Nordlige Mellemuropa og Skandinavien (Hachmann 1960 Taf. 1). Kun indenfor sidstnævnte område kan der forekomme typologisk sene varianter af fibeltypen, der i Danmark dateres til per. IIIb (Becker 1957 p. 57). Den regulære K-fibula fra Kraghede grav 69 bør da sandsynligvis placeres i anden halvdel af per. IIIa (cf. også Becker 1962 p. 329).

2. Til trods for at der i denne artikel anvendes en fibeldefineret per. IIIa, synes der ikke at optræde væsentlige divergenser i forhold til C. J. Beckers per. IIIa, der er defineret udfra keramikken (Becker 1961 p. 261, Becker 1962 p. 329). Højst er der tale om mindre justeringer af enkelte funds placering - cf. note 1 ovenfor.

3. Både A. Rangs-Borchling og H. Hingst har bidraget til diskussionen om mellem- og senlatène-fiblernes indbyrdes tidsstilling i Holsten (Rangs-Borchling 1963, Hingst 1959).

På Hornbek-gravpladsen i Holsten foreligger kuglefibler af mellemlatène-skema med 2 kugler på bøjlen af type 2a1 både i fase Ia og Ib; ifølge Rangs-Borchling dog med tyngdepunktet i fase Ia, der også indeholder holstenske nåle, medens kuglefibler af mellemlatène-skema med 3 kugler på bøjlen sandsynligvis er yngre og sammen med senlatène-fiblerne henregnes til fase Ib (Rangs-Borchling 1963 p. 16 samt Tafel 128).

I Hingst's kronologisystem for det sydlige Holsten opdeles det førromerske fundstof i 2 hovedgrupper: 1) ældre og 2) yngre førromersk jernalder. Sidstnævnte hovedgruppe underinddeles i faserne IIa-IId. Fase IIa defineres blandt andet ved mellemlatène-fibler med 2 kugler på bøjlen samt holstenske

nåle, medens det først er fase IIb, der indeholder kuglefibler af mellemlatène-skema med 3 kugler på bøjlen samt senlatène-fibler (Hingst 1959 Abb. 17a-b) Rangs-Borchling og Hingst har således samme opfattelse af de omtalte mellem- og senlatène-fiblernes indbyrdes tidsstilling.

Både fase Ia ved Hornbek og Hingst's fase IIa indeholder som nævnt holstenske nåle. Efter R. Behrend's påvisning af skiftet fra holstenske nåle til keltisk prægede fibler på Schwissel-gravpladsen er det nærliggende at opsplutte begge faser, således at de holstenske nåle kommer til at repræsentere en ældre fase end fiblerne (cf. også Hingst 1959 p. 114). Spørgsmålet er da, om det kan lade sig gøre at udskille en selvstændig fase med fibler af mellemlatène-skema, der i tid ligger forud for den første opkomst af senlatène-fibler. Da Hingst ikke nærmere dokumenterer baggrunden for sin fibelinddeling, må det foreløbig stå som et forslag uden så stor beviskraft som de resultater, der er opnået på baggrund af Hornbek- og Schwissel-gravpladserne. Det er derfor vigtigt at se lidt nærmere på Rangs-Borchlings argumenter for at placere de ældste senlatène-fibler i Hornbek fase Ib, altså i en yngre fase end de første fibler af mellemlatène-skema.

Da grave fra fase Ia og Ib ikke kan adskilles sikkert udfra deres horisontale fordeling på gravpladsen (Rangs-Borchling 1963 p. 51), afhænger bedømmelsen af senlatène-fiblernes tidsstilling udelukkende af de fundkombinationer, hvori de foreligger. I forbindelse med de ældste fibler af senlatène-skema (type 3a), der kendes i 8-9 eksemplarer fra Hornbek, anfører forf., at de i flere tilfælde er fundet sammen med bæltehager af type Ia og Id2 samt med jernringe med lang tvinge. I en enkelt grav fandtes også en bæltehage af type Id3 sammen med en senlatène-fibula af omtalte type (a.a.p. 17f). Som det fremgår af det følgende, er det imidlertid ikke muligt på baggrund af disse fundkombinationer udelukkende at datere de ældste senlatène-fibler til fase Ib.

Graven med bæltehagen af type Id3 er uden tvivl fra fase Ib (a.a. p. 27). Jernringe med lang tvinge forekommer hovedsaglig i fase Ib (a.a. p. 30), men da der sammen med de typiske fase Ia-fibler af mellemlatène-skema med 2 kugler på bøjlen (ialt 7 typebestemte eksemplarer) i 4 tilfælde fandtes jernringe med lang tvinge, kan forekomsten af denne type sammen med senlatène-fiblerne ikke anvendes som indicium for, at sidstnævnte kun foreligger i fase Ib. Bæltehager af typerne Ia-Id2 forekommer ofte i fase Ia (a.a. p. 47), og da mellemlatène-fibler med 2 kugler på bøjlen ligeledes er fundet sammen med bæltehager af type Id2 (grav 804, 774, 346), giver fundkombinationerne intet sikkert grundlag for en kronologisk adskillelse af kuglefiblerne og de ældste senlatène-fibler ved Hornbek.

En antydning af senlatène-fiblerne relative datering giver iøvrigt fundet af 2 senlatène-fibler i grave med omgivende cirkulær stenlægning (grav 743 og 745). Denne gravudformning mener Rangs-Borchling nemlig kendetegner fase Ia-grave (a.a. p. 47).

4. Denne datering er i modstrid med O. Klindt-Jensens lidt ældre tidsfæstelse af en række jyske støbte broncefibler, hvis datering baseres på keltiske stiltræk i udsmykningen (Klindt-Jensen 1953. p. 52 f). Som det er blevet fremhævet af C. A. Moberg, ses keltiske stiltræk i Norden ofte i en yngre tidsmæssig sammenhæng, end man skulle forvente udfra deres datering på kontinentet (Moberg 1954 p. 39 ff). Dette er sandsynligvis også tilfældet ved de støbte broncefibler.

5. Cf. også en fibula fra Galten sogn, Randers amt (Müller 1933 p. 33 fig. 49).

6. Den forreste del af bøjlen på de gotlandske fibler har et mere spidsovalt omrids end ved Bindslevfiblen, men en detalje som den dobbelte midterlinie ved denne fibula ses derimod ofte på de gotlandske fibler, hvor den almindeligvis udføres som to parallelle linier udfyldt med tæstillede punkter (cf. fig. 3).

To parallelle linier på bøjlen ses endvidere ved en bornholmsk fibula fra Kanegård (Vedel 1886 fig. 122).

7. Der er ligeledes grund til at antage, at den vestsvenske fibula fra Ekehögen samt rimeligvis også andre af de T-formede fibler fra dette område (Moberg 1941 pl. XVI:2,3,7,8) er samtidige med Bindslevfiblen og de gotlandske fibler.

Moberg (1941 p. 113), Nylén (1955 p. 424 p. 424, 1956 p. 13) og Hachmann (1960 p. 230) har tidligere antydnet en kronologisk kontakt mellem de forskellige grupper af skandinaviske T-formede fibler.

8. Følgende museer og privatsamlinger er besøgt i forbindelse med kortlægningen af fiblerne:

Museer: Vendsyssel Historiske Museum, Hjørring (VHM), Ålborg Historiske Museum (ÅHM), Museet for Thy og Vester Hanherred, Thisted, Vesthimmerlands Museum, Års, Morslands Historiske Museum, Nykøbing Mors, Skive Museum, Viborg Stiftsmuseum (VSM), Kulturhistorisk Museum, Randers (KHM), Forhistorisk Museum, Moesgård (FHM), Nationalmuseets 1. afd. (NM).

Privatsamlinger: Søren Nielsen, Giver, Regnar Pedersen, Nysum.

Fundliste:

Gruppe 1. Jern- og broncefibler af mellemlatène-skema. Kostrzewski's varianter A-C.

1) Kraghede grav A1, Ø. Brønderslev sogn, Børglum herred (afb. Klindt-Jensen 1949 fig. 21 p. 51).

2) Rævebakken, Dronninglund sogn, Gislum herred. ÅHM 4017 (afb. Klindt-Jensen 1953 fig. 33 p. 54).

3) Glenstrup mose, Glenstrup sogn, Nørhald herred. KHM 8695 (fig. 5).

Gruppe II. Broncefibler af mellemlatène-skema med kugler på bøjlen.

1) Kalum mose, Serreslev sogn, Børglum herred. VHM 1941/93.

2) Dover by, Ydby sogn, Refs herred. NM nr. MCMXCIV (fig. 6, cf. Undset 1881 p. 368, Müller 1933 p. 32).

3) Holmegårds mose, Skals sogn, Rinds herred. VSM 6657.

Gruppe III. Støbte broncefibler med kugler eller kamme på bøjlen, men uden skiveformet fod.

1) Bejsebakken, Hasseri sogn, Hornum herred. ÅHM 4603.

2) Hvidbjerg mose, Hvidbjerg sogn, Morsø Sønder herred. Nyk. Mors 19 (fig. 7).

3) Års sogn, Års herred. FHM 5969

4) Kvorning mose, Kvorning sogn, Sønderlyng herred. KHM 5384 (afb. Becker 1957 fig. 13 p. 63).

5) V. Tørslev mark, V. Tørslev sogn, Nørhald herred. NM C 7695 (afb. Müller 1933 fig. 46 p. 33).

Gruppe IV Støbte broncefibler med kugler eller kamme på bøjlen samt skiveformet fod.

1) Linderum Kær, Ugilt sogn, Vennebjerg herred. NM C 2864 (afb. Klindt-Jensen 1953 fig. 30:b p. 52).

2) Nr. Lyngby, Rubjerg sogn, Vennebjerg herred. VHM 1967/242 (fig. 8).

3) Skørpingegnen. NM C 11146 (afb. Klindt-Jensen 1953 fig. 30:a p. 52).

4) Tolne, Tolne sogn, Horns herred. NM C 12279-12282 (cf. Moberg 1941 p. 111 note 375).

Gruppe V. Støbte broncefibler uden kugler eller kamme på bøjlen.

1) Bindslev sogn, Horns herred. VHM 3600 (fig. 1)

2) Sdr. Badsbjerg mark, Ulsted sogn, Kjær herred. ÅHM. nr. 3141b (fig. 9).

Gruppe VI. T-formede jernfibler.

1) Vogn fund 8, Mosbjerg sogn, Horns herred. VHM 1948/119 A-B. (fig. 10).

2) Vogn fund 30, Mosbjerg sogn, Horns herred. VHM 1951/111 (fig. 11)

Gruppe VII. Trekantede jern- og broncefibler af senlatène-skema. Kostrzewski variant K.

1) Vogn fund 21, Mosbjerg sogn, Horns herred. VHM 1951/210 A (fig. 12)

- 2) Vogn grav 1953-c, Mosbjerg sogn, Horns herred. NM C 28014 (afb. Jørgensen 1968 fig. 17:2 p. 71)
 - 3) Kraghede grav 69, Ø. Brønderslev sogn, Børglum herred. NM C 13245 særnummer 257 (afb. Jørgensen 1968 fig. 18 p. 72).
 - 4) Sdr. Badsbjerg grav b, Ulsted sogn, Kjær herred. NM C 5458 (afb. Jørgensen 1968 fig. 17:3 p. 71).
 - 5) Lyngbakkegård, Skivum sogn, Års herred. NM journal nr. 20864 (afb. Jørgensen 1968 fig. 17:4 p. 71).
- Broncefiblen fra Smøllerup, Viborg amt (Faber 1969 p. 104 fig. 1) er ikke medtaget i denne oversigt over nordjyske per. IIIa-fibler, idet den ligesom fiblerne fra Knudstrup, Viborg amt (a.a. p. 110 fig. 7) og Karby, Thisted amt (a.a. p. 112 fig. 9) regnes for at tilhøre per. IIIB på grund af bøjleens kurvatur og knoppen i bøjleknækket, der minder om sene jyske videreudviklinger af Kostrzewski's variant K-fibler, som blandt andet via Try-fundet dateres til per. IIIB (Becker 1957 p. 58 f, cf. også Faber 1969 p. 113).
9. Fund 30 ved Vogn indeholdt skår af 6 lerkar, der efter C. J. Beckers keramikkronologi dateres til per. IIIa på grund af de tynde, høje rande, der enten er helt uden facetter eller er bredt facetterede (Becker 1961 p. 232). Fund 8 indeholdt skår fra 10 lerkar. Randene er kraftigt fortykkede og facetterede, hvilket er et keramisk yngre træk, der efter C. J. Becker først ses i per. IIIB (Becker 1961 p. 241). Oplysningerne vedrørende fund 8 er desværre summariske, men det må dog anses for mest sandsynligt, at fiblen virkelig blev nedlagt samtidig med lerkarrene og fundets øvrige jerngenstande - blandt andet et tveægget latène-sværd og en lancespids. Fastholdes dateringen af fiblen til per. IIIa, vil det, under forudsætning af at fiblen og lerkarrene er fremstillet samtidigt, betyde, at lerkar med kraftigt fortykkede, stærkt facetterede rande kan optræde i per. IIIa. Men da fund 8 indtil videre er det eneste jyske fund, der tyder herpå, er det mest rimeligt at anse fiblen for gammelt arvegods nedlagt i en yngre grav.
 10. Et træk som randudformningen er ofte blevet fremhævet som fælles for polsk og nordjysk keramik (Richthofen 1931 p. 33, Klindt-Jensen 1949 p. 66, Kostrzewski 1962 p. 21). Det viser sig imidlertid, at randene i de ældste dele af polsk yngre førromersk jernalder er markant forskellige fra samtidige rande i Jylland. Dette fremgår tydeligt af T. Dabrowska's publikation af Karczewice-gravpladsen tæt øst for Warszawa (Dabrowska 1973 Tab. LII-LIII). De let fortykkede og bredt facetterede rande, der karakteriserer keramikken fra Kraghedegravene A1 og 69, genfindes ikke i Polen. Fra begyndelsen af yngre førromersk jernalder forekommer der i dette område derimod kraftigt fortykkede og facetterede rande.

- O. Klindt-Jensen sammenligner i sin disputats fra 1949 keramik fra den polske Wilanow-gravplads med keramik fra Vendsyssel. Blandt andet afbildes kar fra Wilanow grav 6 til sammenligning med keramik fra Kraghede grav A1. Ifølge R. Hachmann er grav 6 fra Wilanow imidlertid klart yngre end Kraghede-graven (Hachmann 1960 p. 66 fig. 23), og de ligheder, som Klindt-Jensen anfører mellem et kar fra grav 6 (a.a. p. 75 fig. 45d, midte) og et lerkar fra Kraghede grav A1 (a.a. p. 67 fig. 35h) kan derfor ikke anvendes som argument for polske indflydelser i den nordjyske keramik. Kraghede-karret har endvidere sandsynligvis haft hank (a.a. p. 64), hvorved ligheden med Wilanowkarret bliver problematisk, idet polske kar af denne type altid er hankeløse (cf. Jasnoz 1951 p. 88 fig. 116, Kostrzewski, B 1953 p. 207 fig. 90). Den afsatte hals på et af karrene fra Kraghede grav A1 (Klindt-Jensen 1949 fig. 36a p. 68) blev af Klindt-Jensen samtidig sammenlignet med den afsatte hals på et af karrene fra Wilanow grav 6 (a.a. p. 69). At dømme udfra fund af kar fra Sydjylland og Nordvest Fyn (Becker 1961 pl. 79:n, Albrectsen 1973 T. 33:c2) kan det omtalte Kraghedekar bedst ses som udviklet på rent hjemlig baggrund. Med kun en let ændring i halsens udformning ville også et kar fra Hoptrup i Sydjylland (Becker 1961 p. 198 fig. 74) have samme konturer som Kraghede-karret; det må derfor fastslås, at denne karudformning heller ikke bør tages til indtægt for polske indflydelser i den nordjyske keramik.
11. I forbindelse med omtalen af Vendsyssel-keramikken har Klindt-Jensen allerede understreget, at først når den hjemlige tradition kendes, kan de udefra kommende indflydelser udskilles: »If we are to tackle this problem, it will be profitable to consider the prototypes of Vendsyssel La Tene III pottery, so as to separate native tradition from the foreign material« (1949 p. 53).

Litteraturliste

- Albrectsen 1954: Fynske Jernaldergrave I. Førromersk jernalder.
 Albrectsen 1973: Fynske Jernaldergrave V. Nye Fund.
 Arne 1905: Ett Urnegraffält i Västergötland. Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift 12 p. 233-248.

- Becker 1957: Førromersk Jernaldergrav fra Try Skole i Vendsyssel. Kuml p. 49-67.
- Becker 1961: Førromersk jernalder i Syd- og Midtjylland. Nationalmuseets Skrifter. Større Beretninger VI.
- Becker 1962: Das Eisenzeitliche Gräberfeld Nørre Sandegård auf Bornholm. Germania 40 p. 317-330.
- Behrends 1968: Schwissel. Ein Urnengräberfeld der Vorrömischen Eisenzeit aus Holstein. Offa-Bücher Band 22.
- Bohnsack 1938: Die Burgunden in Ostdeutschland und Polen während des letzten Jahrhunderts v. Chr., Quellenschriften zur Ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte, 4.
- Brøndsted 1940: Danmarks Oldtid, bd. III.
- Brøndsted 1961: Danmarks Oldtid, bd. III.
- Dabrowska 1973: A cemetery of the Przeworsk Culture at Karczewiec, Wegrow district. Materiały Starożytne I Wczesnosredniowieczne, Tom. II p. 383-531.
- Faber 1969: Særprægede Fibler fra Danmarks Førromerske Jernalder. Årbøger p. 103-115.
- Hachmann 1960: Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit. 41. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission p. 1-276.
- Hingst 1959: Vorgeschichte des Kreises Stormarn.
- Jasnosc 1951: Un cimetière de la période de la Tène III et de la période romaine à Wymyslowo, distr. de Gostyn. Fontes Præhistorici vol. II p. 1-284.
- Jørgensen 1968: Sdr. Vilsrup-fundet. En gravplads fra ældre jernalder. Årbøger p. 32-90.
- Klindt-Jensen 1949: Foreign Influences in Denmark's Early Iron Age. Acta. Arch. XX
- Klindt-Jensen 1953: Bronzekedlen fra Brå. Jysk arkæologisk selskabs skrifter bd. III.
- Kostrzewski, B 1953: Un cimetière de la période de la Tène III et de la période romaine à Domaradzice, distr. de Rawicz. Fontes Archeologici Posnanienses vol. IV p. 153-274.
- Kostrzewski 1919: Die Ostgermanische Kultur der Spätlatenezeit, I-II. Mannus-Bibliothek 18-19.
- Kostrzewski 1962: Le Problème du séjour des Germains sur les terres Pologne. Arch. Polona IV p. 7-32.
- Moberg 1941: Zonengliederungen der Vorchristlichen Eisenzeit in Nordeuropa.
- Moberg 1950: When did Late la Tène begin? Acta Arch. XXI p. 83-136.
- Moberg 1954: Between Horn und Ornavasso. Studies of chronology and style in the la Tène period. Acta Arch. XXV p. 1-48.
- Montelius 1896: Den nordiska Järnålderns Kronologi I-II. Svenske Fornminnesföreningens Tidskrift, 9 p. 155 ff.
- Müller 1933: Oldtidens Kunst i Danmark, III. Jernalderens Kunst.
- Nylén 1952: Kontinentale Gotlandsförbindelser under senare förkristen järnalder. Fornvännen 47 p. 211-235.
- Nylén 1955: Die jüngere vorrömische Eisenzeit Gotlands.
- Nylén 1956: Kring järnålderns andra period. Antikvarisk Arkiv 6.
- Oxenstierna 1948: Die Urheimat der Goten.
- Rangs-Borchling 1963: Das Urnengräberfeld von Hornbek in Holstein. Offa-Bücher Band 18.
- Richthofen 1930: Zur Herkunft der Wandalen. Altschlesien, III p. 21 ff.
- Schwantes 1911: Die ältesten Urnenfriedhöfe bei Uelzen und Lüneburg. Die Urnenfriedhöfe in Niedersachsen, I.
- Stenberger 1948: Bjurumfyndet och dess datering. Fornvännen 43 p. 193-210.
- Undset 1881: Jernalderens begyndelse i Nordeuropa.
- Vedel 1886: Bornholms Oldtidsminder og Oldsager..